

นาฏกรรมในงานแสดง แสง เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย*
PERFORMING/ARTS IN THE LIGHT SHOW & SOUND: THE LEGEND OF
NAGA FIREBALL, NONG KHAI PROVINCE

หิรัญญา จอดนอก¹, อูรารมย์ จันทมาลา²

Hirunya Jodnok¹, Ourarom Chantamala²

คณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม^{1,2}

Faculty of Fine-Applied Arts and Cultural Science, Mahasarakham University, Thailand.^{1,2}

Email : badkee2016@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาที่มาของนาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563 2) เพื่อศึกษาพัฒนาการนาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563 กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ ผู้รู้ จำนวน 3 คน ผู้ปฏิบัติ จำนวน 10 คน ประชาชนทั่วไป จำนวน 10 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ การสังเกต แบบสัมภาษณ์และแบบสอบถาม แล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า 1. การแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย เป็นการดำเนินเรื่องด้วยบทพากย์มีศิลปะการแสดงรูปแบบต่างๆ ผสานเข้าไว้ตลอดช่วงเวลาของการแสดง นำเสนอสุนทรียภาพสู่ผู้ชมในด้านบทประพันธ์ รูปแบบการแสดงแบ่งออกเป็น 5 องค์ ได้แก่ องค์ที่ 1 กำเนิดแม่น้ำโขงมหานที องค์ที่ 2 ประเพณีบุญบั้งไฟ องค์ที่ 3 พญานาคีขอบรรพชา องค์ที่ 4 โปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ องค์ที่ 5 เมื่อมาถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 มีแนวคิดจาก ความเชื่อ ความศรัทธา ที่มีต่อพญานาค นาฏกรรมเหล่านี้แนวความคิดจากมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับตำนานความเชื่อ เรื่องพญานาคและเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ในวรรณกรรม ความเชื่อ ประเพณี มาสื่อความหมายด้วยการแสดงละครและท่ารำที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ประกอบ บทละคร บทเพลง ดนตรี ที่ร้อยเรียงให้สัมพันธ์กัน โดยผสมผสานแบบแผนของ การละคร นาฏศิลป์ไทย นาฏศิลป์พื้นเมือง กับความเป็นพื้นถิ่นอีสาน 2. นาฏกรรมในงาน แสงสีเสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย สะท้อนความเชื่อ เรื่องพญานาคโดยใช้นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารโดยนำเอาศิลปะพื้นถิ่นและนาฏศิลป์ไทยแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

คำสำคัญ : 1. นาฏกรรม 2. การแสดงแสงสีเสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค 3. บั้งไฟพญานาค

ABSTRACT

The objectives of the research article were 1) to study the origin of performing arts in the show light and sounds: The legend of Nag fireball work in Nong Khai province, 2018–2020, 2) to study developed performing arts in the show light and sounds: The legend of Nag fireball work in Nong Khai province, 2018–2020. The samples used in the research were, three knowledgeable people, ten performers, ten general public's The research tools was an observation, an interview questionnaire and presented dates by descriptive analysis.

The finding of this research found that; 1. Performing art in the show light and sound: The legend of Nag fireball work in Nong Khai province was intended to proceed with the script. There were various forms of playing and performing arts of Northeastern folk styles merged throughout the period of the performance. Presented aesthetics to audiences in opus. The format of the performance was divided into five divisions, which were: the first, the origin of the Mekong River Mahanathee, the second, rocket festival, the third, Nakee asked for ordination, the fourth, please Buddhist mother in second heaven where Indra dwells and the fifth, when the 15th day of the waxing moon on the 11th lunar month. There was a concept from belief and faith towards the Naga. In these performing arts, the concept of myths, beliefs of Naga and important events in literature, beliefs and traditions were conveyed by newly invented dramas and dances, plays, song, music that were tied together by merging the patterns of drama, Thai dance, local dance with the Isan locality. 2. Performing arts in the show light and sounds: The legend of Naga fireball work in Nong Khai province to reflect beliefs about the story of Naga by used dance art was an important communication tool by bringing local arts and Thai dance to represent local arts and culture.

Keywords : 1. Performing/Arts 2. Light Show & Sound : The Legend of Naga Fireball 3. Naga Fireball

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำวิจัย

ผู้คนและชุมชนที่อาศัยอยู่ตามลุ่มแม่น้ำต่างๆล้วนมีตำนานเรื่องเล่ามากมาย ที่เกี่ยวข้องกับ ความเชื่อและปรากฏการณ์หลายๆ อย่างที่ปรากฏขึ้นและ สืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน ดินแดน ต่างๆ ที่แม่น้ำโขงไหลผ่านก่อให้เกิดอารยธรรม ประเพณี ความเชื่อ และปรากฏการณ์ต่างๆ มากมาย ดังเช่น ความเชื่อเรื่องพญานาคอันเป็นความเชื่อหนึ่งที่สะท้อนผ่านงานด้านศิลปกรรมและ ศิลปะการแสดงในหลายๆ พื้นที่ของประเทศไทย จากความสัมพันธ์ของคนกับแม่น้ำโดยเฉพาะในเขต ลุ่มน้ำโขง ก็ปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติโดยเฉพาะความเชื่อเรื่อง พญานาคดังนั้น นาค เป็นผู้สร้างแม่น้ำลำธารต่างๆ จึงกลายเป็นผืนน้ำซึ่งหมายถึงวิญญาณของบรรพ บุรุษที่คอยรักษาต้นน้ำลำธาร ที่เคารพบูชาเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 12 ชุมชนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขงจึงมี พิธีไหลเรือไฟเพื่อบูชาพญานาค เพราะ หน้า เป็นเจ้าของแผ่นดินแถบนี้เป็นผู้สร้างบ้านแปงเมือง และคุ้มครองบ้านเมืองให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุขสิทธิพญานาคจึงน่าจะเป็นความเชื่อพื้นฐานของคนในแถบ ลุ่มน้ำโขง (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2529)

จากความเชื่อต่างๆ ภาคอีสานเป็นแหล่งอารยธรรมสำคัญอันเต็มไปด้วยร่องรอยหลักฐาน ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พร้อมจะพลิกให้เห็นโฉมหน้าแท้จริงของประวัติศาสตร์ไทยและ ภูมิภาคอุษาคเนย์ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546) กลุ่มชนในวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง พญานาค เป็นงูใหญ่ที่มี อิทธิฤทธิ์ และมีตัวตนจริง ซึ่งเชื่อว่าอาศัยอยู่ลุ่มแม่น้ำต่างๆและมีช่องรูพญานาค และในดินแดนที่ เป็นภาคอีสานของประเทศไทยเชื่อกันว่า “พญานาค” มีตัวตนจริง มีภพภูมิ เป็นโลกทิพย์อยู่ใต้เมือง บาตาล มีอิทธิฤทธิ์สามารถบันดาลให้เกิดสรรพภาวะเหนือโลกได้ อีกประการ มีปกติวิสัยเป็นผู้รักษา บริสุทธิ์ศีลแต่ก็มีพวกที่เป็นมิฉฉาธิฐิและสัมมาธิฐิ พญานาคจึงเป็น สัตว์กึ่งเทพสามารถจำแลงแปลง กายได้ และเป็นที่ยึดมั่นศรัทธาจากภาพลักษณ์ที่สร้างมาจาก จินตนาการอันวิเศษยอดเยี่ยมของคนโบราณ และได้จดจารึกผูกขึ้นเป็นนิยายหรือนิทานปรัมปราที่ เล่าขานสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคนว่า “พญานาค” เป็นสัตว์ในตระกูล “งู” แต่ตัวใหญ่มากและมีอิทธิฤทธิ์มากมาย ตัวจริงมีลักษณะเป็นงู มีหงอน มีเกล็ดสีดำวาวแวบดังสินิล ดวงตาแดง ทั้งให้ คุณและให้โทษต่อผู้นับถือ และยังเป็นระบบ สัญลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์ที่กลุ่มคนไทยอีสานหรือภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เคารพยก ย่องและยำเกรงต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะชุมชน อีสานแห่งลุ่มแม่น้ำโขง พวกเขามีแรงบันดาลใจ บนความเชื่อที่ว่า พญานาค คือ “เจ้าแห่งแม่น้ำโขง” และนั่นก็เป็นการเชิดชูเกียรติให้เป็นเทพเจ้าผู้ ศักดิ์สิทธิ์ประจำ ณ สายน้ำนี้ (สิทธา เขตะวัน, 2526)

จังหวัดหนองคาย เป็นจังหวัดชายแดนที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่ติดฝั่งแม่น้ำโขง มีชื่อเสียงด้านการ ท่องเที่ยว โดยเฉพาะการชมบั้งไฟพญานาคในวันออกพรรษา ผู้คนที่อาศัยอยู่ในแถบนี้ต่างก็มีความ เลื่อมใส ความศรัทธาต่อพญานาค เชื่อกันว่า เป็นผู้ ดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ความเป็นอยู่ อันสงบสุข มั่นคง มั่งคั่ง แต่ในขณะเดียวกันก็มีอิทธิฤทธิ์ที่ก่อให้เกิดภัยพิบัติต่างๆมาสู่ผู้คนได้ ในวัน 15 ค่ำ เดือน 11 เป็นวันออกพรรษา จะเกิดปรากฏการณ์ขึ้นในน้ำโขง จังหวัดหนองคาย เป็นปรากฏการณ์

เกิดลูกไฟสีแดงอมชมพูพุ่งขึ้นจากกลางลำน้ำโขง ขึ้นสู่ท้องฟ้า ไม่มีควัน ไม่มีเสียง ไม่มีกลิ่น ขนาดความสูง 20-50 เมตร ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมาร่วม 100 ปีแล้ว ชาวบ้านจะเรียกลูกไฟนี้ว่า “บั้งไฟพญานาค” ชาวบ้านเชื่อกันว่า เป็นบั้งไฟพญานาคที่จุดเพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องจากแม่น้ำโขงเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค บั้งไฟพญานาคยังเป็นความเชื่อที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงไม่ว่าจะเป็นชนบทรอบริมน้ำประเพณีและความเป็นอยู่ บั้งไฟพญานาคเป็นความเชื่อที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของประชาชนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งโขง (ชาญ เกียรติพิบูลย์, 2540)

จากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ “บั้งไฟพญานาค” ที่แม่น้ำโขงบริเวณจังหวัดหนองคาย ในช่วงออกจิงพรรษา ทำให้เกิดการจัดการแสดง แสง สี เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค เป็นงานประจำปีของจังหวัดหนองคาย เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงตำนาน เรื่องเล่า ความผูกพัน วิถีชีวิต ของผู้คน จังหวัดหนองคายกับความเชื่อเรื่องพญานาคและเป็นการเล่าขานตำนานบั้งไฟพญานาคที่เหล่าพญานาคพ่นลูกไฟขึ้นมาเป็นเครื่องสักการบูชาต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากที่เสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพระมารดา ในวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 การจัดการแสดง แสง สี เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ในชื่อชุด “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” ใน พ.ศ. 2563 เป็นการจัดการแสดงครั้งที่ 23 การแสดง แสง สี เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค เป็นการนำตำนานของพญานาคมาผูกโยงเป็นเรื่องราว แบ่งเป็น 5 องค์ดังนี้ องค์ที่ 1 เป็นการกำเนิดแม่น้ำโขงมหานที องค์ที่ 2 ประเพณีบุญบั้งไฟ องค์ที่ 3 พญานาคีขอพรพญา องค์ที่ 4 โปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ องค์ที่ 5 เมื่อมาถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 (ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ, 2563)

ดังนั้น ความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงกับความเชื่อเรื่องพญานาคจึงกลายมาเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนออกมาผ่านกิจกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีการแสดงและการละเล่น การจัดกิจกรรมการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย จึงเป็นภาพฉายลักษณะหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่าง ความเชื่อเรื่องพญานาคและศิลปวัฒนธรรมเข้าหากันโดยมีรูปแบบนาฏกรรมเป็นพื้นที่อันโอสานเป็นแกนกลางเชื่อมความบันเทิงให้เข้ากับความเชื่อ กลายเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของจังหวัดหนองคาย ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาถึงรูปแบบพัฒนาการของนาฏกรรมที่ปรากฏในการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย เนื่องจากการแสดงนาฏกรรมใน แสง สี เสียง ที่มีลักษณะสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคอย่างเด่นชัด

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาที่มาของนาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563

2.2 เพื่อศึกษาพัฒนาการนาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563

3. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

3.1 ได้ทราบถึงที่มาของนาฏกรรมในการแสดง แสง สี เสียง เปิด ตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563

3.2 ได้ทราบถึงกลวิธีและกระบวนการสร้างสรรค์นาฏศิลป์ในการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563

3.3 ได้ทราบถึงรูปแบบนาฏกรรมต่างๆในการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ คือนักวิชาการ ผู้กำกับ ผู้เขียนบท จำนวน 3 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติ คือ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการแสดงนาฏกรรม จำนวน 10 คน และกลุ่มบุคคลทั่วไป จำนวน 10 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ การสังเกต การสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารและข้อมูลภาคสนามเก็บรวบรวมจากเอกสารต่างๆ มาศึกษาอย่างละเอียดพร้อมจัดเป็นหมวดหมู่ นำข้อมูลจากภาคสนามที่เก็บรวบรวมได้มาจัดหมวดหมู่และสรุปสาระสำคัญตามประเด็น แล้วนำมาวิเคราะห์จำแนกประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการแสดงนาฏกรรมในการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย นำมาเรียบเรียงเป็นหมวดหมู่และอภิปรายผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์

5. ผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง นาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ผลของการวิจัยสรุปได้ดังนี้

5.1 ที่มาของนาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พ.ศ.2561-2563 พบว่า ความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่มาต่อพญานาค โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขง มีความเชื่อความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจ อิทธิฤทธิ์ของพญานาค ความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับผู้คนมีมาอย่างช้านาน จังหวัดหนองคายมีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ “บั้งไฟพญานาค” มีลักษณะเป็นลูกไฟสีแดงอมชมพู ไม่มีกลิ่น ไม่มีเสียง ไม่มีควัน พุดขึ้นกลางลำน้ำโขงในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ทำให้เกิดการจัดงานประจำปี (เกสร วรรณราช, 2563) คือ

การจัดการแสดง แสง เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาคขึ้น เกิดจากการดำริของนายอำนาจ ประชารัฐ อธิการผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคาย เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่มาชมบั้งไฟพญานาค ได้รับรู้เรื่องราว ตำนาน ความเชื่อ เรื่องเล่า ความผูกพัน วิถีชีวิต ของผู้คนลุ่มน้ำโขง จังหวัดหนองคายกับพญานาค โดยได้ถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของศิลปะการแสดง แสง เสียง จัดขึ้นครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ.2540 สืบเนื่องต่อกันมาเป็นเวลา 23 ปี เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวความเชื่อที่ชาวหนองคายมีต่อบั้งไฟ พญานาค ว่าเกิดจากพญานาคซึ่งมีความศรัทธาต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้พญาลูกไฟถวายขึ้นเป็น พุทธบูชา ในขณะที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพระมารดา ในคำคืนวันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของความเชื่อเรื่องพญานาคกับนาฏกรรม อันเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน การแสดง แสง เสียง เปิด ตำนานบั้งไฟพญานาค เริ่มครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2540 ด้วยความร่วมมือของจังหวัด หนองคาย เทศบาลและสำนักวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย ในปี พ.ศ.2545 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้เข้ามาเป็นเจ้าภาพในการทำการแสดง แสง เสียง ทั้งหมด ชมรมนาฏศิลป์หนองคายได้จัดทำ บทและดำเนินการแสดง เรื่อยมาโดยมี นายยอดยิ่ง ราชตั้งใจ นักวิชาการ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด หนองคาย ผู้กับการแสดง ตั้งแต่ครั้งแรกจนถึงปัจจุบัน จากนั้นปี พ.ศ.2546 จังหวัดหนองคายได้ มอบหมายให้เทศบาลหนองคายเป็นเจ้าภาพในการจัดสรรงบประมาณค่าใช้จ่าย ค่าใช้จ่ายมาโดย ตลอด การแสดง แสง เสียง ช่วง 5-6 ปีแรก ใช้ชื่อชุดการแสดง ว่า เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค และ ในปีต่อมา ท่าน ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ราชบัณฑิต ได้มีโอกาสมาชมการแสดง แสง เสียง จึงเห็นถึงความยิ่งใหญ่ ความอลังการ และความตั้งใจของชาวจังหวัดหนองคาย ท่านเลยเปลี่ยนชื่อการ แสดงว่า มหาพุทธรูป นาคะประทีป นาฏนันทนการ จนมาถึงทุกปัจจุบัน (ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ, 2563) และนาฏกรรมในการแสดงแสง สี เสียง มีพัฒนาการดังนี้

5.2 พัฒนาการนาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัด หนองคาย พ.ศ.2561-2563 พบว่า มีการดำเนินเรื่องด้วยบทพากย์ มีลำดับการแสดงแบ่งออกเป็น 5 องค์ ดังนี้ องค์ที่ 1 กำเนิดแม่น้ำมหานที องค์ที่ 2 ประเพณีบุญบั้งไฟ องค์ที่ 3 พญานาคีขอบรรพชา องค์ที่ 4 โปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ องค์ที่ 5 เมื่อมาถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11

5.2.1 ด้านการละคร ซึ่งในปี พ.ศ.2561 ละครจะยังเป็นการตีบท กระบวนการเคลื่อนไหว อวัยวะร่างกายของนักแสดงที่สื่อออกมาในลักษณะต่างๆให้ตรงตามบทพากย์ ต่อมาปี พ.ศ.2562-2563 การแสดงยังคงยึดเนื้อหาเดิม รูปแบบเดิม แต่สิ่งที่พบว่ามี การนำเอา ท่ารำตีบท อุปกรณ์ ประกอบการแสดง เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เริ่มเข้ามามีบทบาทในการแสดงมากขึ้น จะใช้ภาษาท่าทาง นาฏศิลป์ ภาษาที่ใช้สำหรับการสื่อสารของนักแสดง กิริยา ท่าทางของร่างกาย สีหน้า และอารมณ์ที่ ปรากฏขึ้นมา ทำซึ่งใช้แทนคำพูด ทำที่เป็นอริยาบท กิริยาอาการ แสดงถึงอารมณ์ภายใน เพื่อให้เข้าใจ โดยใช้ท่าทางนาฏศิลป์เป็นตัวสื่อไม่ใช่คำพูดที่ชัดเจน และเกิดความงดงาม ความอ่อนช้อยมากขึ้น

และมีการใช้อุปกรณ์ในการแสดงที่อยู่ในปัจจุบันเข้ามาผสมผสานเข้ากับละคร เช่น มอเตอร์ไซด์ ปืนฉีดน้ำ ถุงสายรุ้ง (สุจินต์ ภารศิริ, 2563) และเครื่องแต่งกาย สีมของตัวละคร เพื่อสร้างอารมณ์ส เพื่อดึงดูดผู้ชมที่มีความหลากหลายช่วงวัย ให้มากขึ้น (ภาคิน สกฤตพัฒน์เกษร, 2563)

5.2.2 นาฏศิลป์ไทยสร้างสรรค์ ใช้ลีลาท่าร่าที่สื่อให้เห็นถึงการต่อสู้กันระหว่างพญาสุวรรณคากับพญาสุทโธนาถ ในปี พ.ศ.2561 การแสดงยังเป็นการใช้ท่าร่าที่อ่อนช้อย ยึดในลีลาท่าร่า นาฏศิลป์ไทยต่อมาในปี พ.ศ.2562-2563การแสดงเริ่มใช้ท่าร่าที่เข้มแข็ง สื่อให้เห็นถึงการต่อสู้มากขึ้น มีการผสมผสานนาฏศิลป์ไทยในรูปแบบโขน และนาฏศิลป์ไทยในรูปแบบท่าสามัญชนเข้าด้วยกันอย่างลงตัว

5.2.3 นาฏศิลป์พื้นเมืองอนุรักษ์ การแสดงชุด เชิงบังไฟ เป็นประเพณีและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ ครั้งโบราณกาล จากคตินิยมและความเชื่อเรื่องตำนาน พญาคันคาก ชาวอีสานสืบทอดกันมาพร้อมกับประเพณีการจุดบังไฟ คือก่อนที่จะทำบังไฟเพื่อจุดถวายพญาแถนบนสวรรค์ ชาวบ้านจะรวมตัวกันออกเชิงไปรอบๆ หมู่บ้านหรือชุมชนใกล้เคียง เพื่อบอกบุญขอรับไทยทาน เพื่อซื้อดินประสิว มาทำเป็นดินปืนเพื่อบรรจุทำเป็นบังไฟ และจุดในพิธีขอฝนต่อไป ท่าพ้องในการแห่บังไฟ มีอยู่ด้วยกัน 3 คือ ท่าไหว้ครู ท่าร่าเชิง ท่าบูชาเทวดาอารักษ์การแสดงชุดเชิงบังไฟ ในปี พ.ศ.2561-2562 ลีลา ท่าร่า เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย จังหวะดนตรี ยึดแบบดั้งเดิม ต่อมาในปี พ.ศ.2563 ลีลา ท่าร่า ได้นำเอาท่าที่ไม่ใช่ท่าร่าในเชิงบังไฟเข้ามาผสมผสานกับท่าแบบดั้งเดิมเพื่อเพิ่มความสนุกสนานให้กับการแสดง แต่ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย จังหวะทำนองเพลงก็ยังคงยึดแบบดั้งเดิม

5.2.4 นาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ ในการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบังไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย พบการแสดง อีสานสร้างสรรค์ 2 ชุดการแสดง

1) พ่อนบุชาพญานาค ปรากฏในองค์ที่ 4 ปี พ.ศ. 2561 การแสดงชุดนี้ จะใช้ท่าที่ยังไม่เป็นรูปแบบที่แน่ชัด ยังไม่มีท่าของนาฏศิลป์พื้นเมืองยังไม่ชัดเจนเป็นท่าในลักษณะของการย่ำเท้าวิ่ง ไปมา แต่เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย และ ดนตรีที่ใช้ จะเป็นในรูปแบบของนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสานที่ชัดเจน ต่อมาในปี พ.ศ.2562 ได้มีการปรับปรุง เพิ่มเติมท่าเข้ามามากขึ้น ทำให้มองเห็นถึงท่าในรูปแบบนาฏศิลป์อีสานที่ชัดเจน และมีความอ่อนช้อยงดงามมากขึ้น แต่ก็ยังคง เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ดนตรี ให้เป็นในรูปแบบเดิม (นงคราญ จันทพุดธา, 2563)

2) พ่อนพุทบุชา ลีลานาคราช ปรากฏใน องค์ที่ 5 มโนทัศน์เกี่ยวกับพญานาค จินตนาการเรื่องของพญานาคมาร่ายรำเป็นพุทบุชาและถวายดวงไฟพุ่งขึ้นกลางแม่น้ำโขงในวันเพ็ญเดือน 11 กระบวนท่าสร้างจากจินตนาการเกี่ยวกับนาคที่กำลังว่ายน้ำ และการรวมตัวของเหล่าพญานาคที่จะนำเครื่องบูชา กระบวนท่าในทางนาฏศิลป์ใช้มือจับชูขึ้นเหนือศีรษะเพื่อแสดงเป็นหงอนพญานาค การใช้มือจับท่าเพื่อเลียนการแหวกว่ายของพญานาค และมีการแปลแฉเพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพญานาคที่มีลำตัวยาว ดนตรีที่ใช้เป็นดนตรีพื้นบ้านอีสาน การแสดงชุดนี้ได้มีการทำ

ในรูปแบบเดิมตลอดทั้ง 3 ปี แต่จะมีการปรับเปลี่ยนคือการแปลแถวเพื่อให้เหมาะสมกับฉากที่ทำการแสดง ในแต่ละปี(ภาควิชา สกอลวัฒน์เกษร,2563:สัมภาษณ์)

5.2.5 พัฒนาการเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย สร้างขึ้นมาใหม่ตามแนวคิดเพื่อสะท้อนถึงรูปลักษณ์ของพญานาคที่เกิดจากการศึกษาตามประติมากรรม จิตรกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในพื้นที่จังหวัดหนองคาย ในช่วงแรกการแต่งหน้า และเสื้อผ้า จะใช้สีที่ไม่ฉูดฉาด ต่อมาได้นำเทคนิคในเรื่องของสีที่มีความเข้ม คม ชัดมากขึ้น ในการแต่งหน้า และเสื้อผ้า ดังเช่นภาพประกอบนี้ เป็นลักษณะการแต่งหน้าในยุคปัจจุบัน

ภาพที่ 1 การแต่งหน้าและเครื่องแต่งกายในยุคปัจจุบัน (ที่มา: ชมรมนาฏศิลป์หนองคาย)

5.2.6 พัฒนาด้านแสง สี เสียง ในการแสดงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ในช่วงแรกจะยังไม่มีเทคนิคของการใช้แสง และเทคโนโลยีเข้ามาในปี พ.ศ.2561 ได้มีการนำเอาจอแอลอีดี(LED) และ เทคนิคการใช้แสง เข้ามาใช้เป็นการแสดงแสง สี ที่เน้นความตระการตาของระบบแสง สี เสียงและดนตรี บทภาค บทบรรยาย เพื่อให้ผู้ชมสามารถเข้าถึงความจริงผสานกับจินตนาการ ผู้ออกแบบ แสง สี เสียง จึงต้องมีการศึกษาบทละครเป็นอย่างดีเมื่อศึกษาบทแล้วจึงนำมากำหนดรูปแบบ แสง สี เสียง ประกอบการแสดงได้ดังนี้

1) พื้นที่ใช้แสง จะแบ่งพื้นที่การแสดงออกเป็นส่วนต่างๆ ตามในแต่ละบท จะใช้ไฟสว่าง และใช้ไฟสลัว ในพื้นที่เวที ที่ต่างกันออกไป เพื่อที่จะให้เวทีดูมีมิติ และ ทำให้เวทีดูมีความลึก ต่างกันออกไป

2) สีของแสง แสงที่ใช้ในแต่ละฉากของการแสดง ก็จะแตกต่างกันออกไปตามความรู้สึกของ ฉากนั้นๆ ที่ต้องการสื่อให้ผู้รับชมการแสดงรู้สึกถึงอะไร จะใช้สีของแสงเข้ามาเพื่อส่งผลต่อความรู้สึก ได้มากขึ้น เช่น แสงสีส้ม สื่อถึงความรู้สึกร้อน แห้งแล้ง แสงสีฟ้า สื่อถึงความรู้สึก ศรืธา เย็น ชุ่มชื้น แสงสีแดง สื่อถึงความรู้สึกเร้าร้อน การทำสงคราม

3) ทิศทางของแสง ก็มีส่งผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของผู้ชม ทิศทางของแสงก็ส่งผลให้การ แสดงในแต่ละฉากเกิดอารมณ์และความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละฉาก เช่น ในฉากต่อสู้ ฉากแปลงกาย ฉากความสุข

ภาพที่ 2 ลักษณะการใช้แสงประกบกับภาพในจอ LED (ที่มา: ชมรมนาฏศิลป์หนองคาย)

สรุปได้ว่า นาฏกรรมในงานแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ได้มีการพัฒนารูปแบบการแสดงดำเนินเรื่องด้วยบทบาทปรับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงโดยใช้อุปกรณ์ ประกอบการแสดงในยุคปัจจุบันเข้ามามีใช้ในการแสดง เพิ่มเติมปรับเปลี่ยนลีลาท่าทำให้มีความอ่อน ซ้อย งดงาม ตามหลักของนาฏศิลป์ รวมถึงเสื้อผ้าการแต่งกายอย่างสมจริงให้กับนักแสดงหลัง นักแสดงประกอบ และการแสดง เพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย แต่ก็ยังคงยึดในรูปแบบของเดิมอยู่ ทั้งนี้ ยังได้ระบบแสง สี เสียง เทคนิคการใช้แสง เข้ามาเพื่อเพิ่มอารมณ์ในการรับชม มากยิ่งขึ้น

6. อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง นาฏกรรมในการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัด หนองคายพบว่า การแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ไม่ใช่เป็นแค่การ แสดงที่ให้ความบันเทิงเพียงอย่างเดียว แต่มีสิ่งที่แอบแฝงอยู่การแสดง นั้น คือเรื่องราวความเชื่อที่ เกี่ยวกับพญานาค วรรณกรรมที่สอดแทรกคติ คำสอน สื่อสารผ่านการแสดง แสง สี เสียง จากการ

วิจัยเรื่อง นาฏกรรมในการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ทำให้ได้ องค์ความรู้ต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยได้อภิปรายผลของการวิจัยโดยแบ่งเป็นประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. นาฏกรรมในการแสดง แสง สี เสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมวัฒนธรรมในมิติ ต่างๆ ดังนี้

1.1 มิติด้านความเชื่อและวัฒนธรรม “นาค” มีอิทธิพลความเชื่อต่อผู้คนที่ย้ายอยู่ริมลุ่มแม่น้ำโขง และมีความสำคัญต่อชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นาคมีบทบาทหลักๆ อยู่ 2 ด้านด้วยกัน คือ นาคที่มีความเกี่ยวข้องกับด้านพระพุทธศาสนา และ นาคที่เป็นผู้ดลบันดาลให้เกิดสถานที่ทางธรรมชาติ หรือเรียกได้ว่าเป็น เจ้าแห่งดินและน้ำ โดยเฉพาะที่มีความเกี่ยวกับ พุทธศาสนา ซึ่งเป็นรากฐานความเชื่อของผู้คนลุ่มแม่น้ำโขง โดยบทบาทของ นาคที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในดินแดนสองฝั่งลุ่มแม่น้ำโขงนั้น แต่ความเชื่อดั้งเดิมเรื่องนาคนี้ก็มิได้หายไป และได้รับการผนวกเข้ากับการเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ผู้ทำนุบำรุงรักษาศาสนา และเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของสถาปัตยกรรมไทย อย่างวัดวาอาราม จะเห็นได้จากบันไดพญานาค พระพุทธรูปปางนาคปรก สอดคล้องกับงานวิจัยของ ศรвати ภูษมศรี (2562) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับนาค ถูกแสดงออกผ่านการกระทำหลากหลายด้าน เช่น การแสดงออกถึงความสัมพันธ์ผ่านงานประติมากรรม จิตรกรรม นาฏกรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการรำบวงสรวงพญานาค คนตรี นาฏศิลป์เป็นอีกเครื่องมือชนิดหนึ่งที่เป็นสื่อสะท้อนถึงความผูกพันระหว่างคนกับพญานาค กล่าวคือ พิธีกรรมบวงสรวงเกี่ยวกับพญานาค จะมีการใช้ดนตรี นาฏศิลป์เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมสำคัญ การแสดงออกถึงความเชื่อหรือภาพแทนในเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพญานาค ถูกถ่ายทอดผ่านการแสดงนาฏศิลป์และการแต่งกาย ที่มุ่งเน้นให้มีลักษณะเกี่ยวกับพญานาคเพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางความรู้สึกนึกคิดที่มีความเชื่อ ความศรัทธาเกี่ยวกับพญานาคมาอย่างช้านาน ซึ่งจะเห็นได้จากการที่วัดเกือบทุกวัดที่ติดอยู่ฝั่งริมแม่น้ำโขงจะมีรูปปั้นนาคหรือพระพุทธรูปปางนาคปรก ประดิษฐานหันหน้าออกไปสู่แม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังพบบทบาทของนาคในงานบุญประเพณีทางพุทธศาสนาต่างๆ เช่น ประเพณีการบวช ที่จะเรียกผู้คนที่ก่อนที่จะเข้ารับการบวชเป็นบรรพชิตว่า นาค และประเพณี บุญบั้งไฟ อันเป็นประเพณีหนึ่งที่สำคัญใน ฮีตสิบสองเดือน ซึ่งเป็นแนวทางวิถีปฏิบัติของผู้คนลุ่มแม่น้ำโขง ด้วยการจุดบั้งไฟที่มีลักษณะเป็นรูปนาคเพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล รวมไปถึงยังมีบทบาทความเชื่อในปรากฏการณ์ บั้งไฟพญานาค ที่เกิดขึ้นเฉพาะบริเวณจังหวัดหนองคายและบึงกาฬ ผู้คนแถบสองฝั่งลุ่มแม่น้ำโขง เชื่อว่า เป็นปรากฏการณ์ที่ พญานาคจุดเฉลิมฉลองเพื่อถวายแด่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังโลกมนุษย์ โดยทั้งหมดนี้ถือได้ว่านาคนั้นได้รับการถูกเชื่อมโยง ถูกผนวกให้มีความเกี่ยวพันกับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคนั้นยังนำไปเป็นแนวคิดในการสร้าง การแสดง แสง สี เสียง ในรูปแบบ นาฏศิลป์ไทย นาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภารัตน์ อาคมะพันธ์ (2564) ได้ศึกษา

พบว่า มีการปรับปรุง หีบขี้เฒ และได้อีกใช้ประเพณีแบบวิถีจารีตดั้งเดิมมาสร้างสรรค์ ด้วยการปรับรูปให้เหมาะสมกับบทบาทใหม่ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมปัจจุบัน ประเพณีประติมากรรมได้นำเสนอภาพของความเป็นวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นในชุมชนอีสานริมแม่น้ำโขงกับความเชื่อเรื่องพญานาคโดยใช้นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารโดยนำเอาศิลปะพื้นถิ่นและนาฏศิลป์ไทยแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

7.1.1 ในการสร้างสรรค์งานมีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพญานาค ได้เห็นในประเพณี พิธีกรรม ที่เกิดขึ้นในชุมชน จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการสร้างการแสดง เพื่อถ่ายทอดให้ผู้คนได้รู้ถึงเรื่องราวของความเชื่อ ความศรัทธา ที่คนลุ่มน้ำโขงมีต่อพญานาคผ่านศิลปะการแสดงในรูปแบบต่างๆ

7.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

7.2.1 พัฒนาการนาฏกรรมในการแสดง แสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ครั้งนี้ ผู้ที่สนใจสามารถนำไปเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้ในการจัดการแสดงได้

7.2.2 สามารถนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับนาฏกรรมในการแสดงเกี่ยวกับพญานาค เพื่อใช้ในการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบทอดองค์ความรู้ ให้คงอยู่ต่อไป

7.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

7.3.1 ควรมีการศึกษาเทคนิคการแสดง แสง สี เสียง เพื่อสร้างแนวทางการแสดง ที่มีองค์ความรู้แบบสมบูรณ์ต่อไป

8. เอกสารอ้างอิง

เกสร วรรณราช ผู้ให้สัมภาษณ์. 1 ตุลาคม 2563. ณ ลานวัฒนธรรมหน้าวัดลำดวน เขตเทศบาลเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2529). *คติชาวบ้าน*. กรุงเทพมหานคร : อักษรวัฒนา.

ชาญ เกียรติพิบูลย์. (2540). *บั้งไฟพญานาคกับการควบคุมทางสังคมศึกษาเฉพาะ : กรณี กิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นงคราญ จันทพุดชา ผู้ให้สัมภาษณ์. 2 ตุลาคม 2563. ณ ลานวัฒนธรรมหน้าวัดลำดวน เขตเทศบาลเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย

ปฐม หงส์สุวรรณ. (2558). *ประเพณีสร้างสรรค์ในสังคมไทยร่วมสมัย*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

- ภาคิน สกุลวัฒนเกสร ผู้ให้สัมภาษณ์. 2 ตุลาคม 2563. ณ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย
- ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ ผู้ให้สัมภาษณ์. 1 ตุลาคม 2563. ณ ลานวัฒนธรรมหน้าวัดลำดวน เขตเทศบาลเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย
- ศราวดี ภูมศรี. (2562). ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงชุด พุทธบูชา ลีลา นาคราช. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 12(1). 335-352.
- สิทธิา เขตตะวัน. (2526). หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี บุกเมืองพญานาค และท่องนรก 2 ฉบับที่ 11 ปีที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ศรีสยาม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2543). นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.
- สุจินต์ ภมรศิริ ผู้ให้สัมภาษณ์. 1 ตุลาคม 2563. ณ ลานวัฒนธรรมหน้าวัดลำดวน เขตเทศบาลเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย
- สุดารัตน์ อาตมะพันธ์. (2562). การประดิษฐ์สร้างนาฏยประดิษฐ์จากคติความเชื่อเรื่องนาคศรัทธานาค. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์. คณะศิลปกรรมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

9. คำขอบคุณ

การวิจัยเรื่อง นาฏกรรมในการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย สำเร็จลุล่วงด้วยดี เนื่องจากความช่วยเหลือจาก รองศาสตราจารย์ ดร.อุรารมย์ จันทมาลา อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้กรุณาสละเวลาอันมีค่ามาเป็นทีปรึกษา ให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็น อีกทั้งยังตรวจแก้งานวิจัยฉบับนี้ จนเสร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูง ไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่กรุณาให้คำแนะนำและให้ความช่วยเหลือมาโดยตลอด รวมทั้งผู้ตอบแบบสอบถามทุกท่าน ที่สละเวลาอันมีค่าในการตอบแบบสอบถาม และขอบคุณข้อมูลทุกประเภทจากทุกแหล่ง ที่มาทุกบุคคลที่ผู้วิจัยได้นำมาใช้ประโยชน์ในงานวิจัยฉบับนี้

กราบขอบพระคุณ ครอบครัวของผู้วิจัย ที่ให้การสนับสนุนทุกๆ ด้านอย่างดีเสมอมา อีกทั้งขอบคุณเพื่อนๆ ทุกคนที่มีความช่วยเหลือและเป็นกำลังใจให้งานวิจัยฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์